

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מה בין אַצט־דיון ל־סְט־דיון ?

לפני שנים אחדות, כשמילאתי את מקומו של חבר בהוראת העברית לעולים, נודמן לנו באחד השיעורים לקרוא קטע בעיתון יומי, ובו המלה „אצט־דיון“.

אחד התלמידים, צעיר משכיל ממרכז אירוסה, התרעם מאוד ואמר: „הייתכן? כל העמים התרבותיים יודעים את המלה היוונית „סטאדיון“, ולמה צריכים דווקא אנו היהודים לשבש אותה ל„אצטדיון“.

בוודאי מתלבטים גם אחרים, בבואם לבחור בין הצורות „אצט־דיון, אֶסְטֶטִיקָה“ לבין „סטאדיון, סְטֶטִיקָה“, ולכן כדאי לחזור כאן על הדברים, שאמרתי לאותו תלמיד כדי להסביר לו את דרכי הפֿונולוגיה העברית וחתאמתן של מלים זרות בלשוננו.

קודם כול מלים אחדות על המושג פֿונולוגיה. זהו ענף חשוב בתורת הלשון, שהתפתח בעשרות השנים האחרונות והרחיב והעמיק את ידיעותינו על מבנה של לשונות ועל תכונותיה המיוחדות של כל לשון מבחינת הגאיה. בהשתמשה בשיטת אופוזיציות, כלומר ניגודים, מגדירה הפֿונולוגיה את העיקר והמיוחד במערכת ההגאים של כל לשון. בעוד שהפֿונטיקה מתארת את אופן הפקתו וחיתוכו של כל הגה והגה, מעוניינת הפֿונולוגיה רק בתפקידן המשמעותי של היחידות הקוליות, שמהן

מורכבת הלשון. היחידה המינימלית, המספקת כדי לסמן ניגוד של משמעות בין מלים נקראת פִּוּנָּה. כך, למשל, ההגאים ב [b] — פ [p] בעברית הן שתי פִּוּנָּמות, הואיל והאופוזיציה שביניהן — הגה קולי בניגוד להגה אי־קולי — יוצרת את ניגוד המשמעות, למשל, בין המלה בּוּנָה לבין המלה פּוּנָה. והוא הדין באופוזיציה שבין ג [g] לבין כ [k], כמו במלה גור לעומת כור, וכן הניגוד בין [a] ובין [e], כמו במלה שָׁב לעומת שֵׁב.

אגב, הבדל פִּוּנָּטי אינו בהכרח ניגוד פִּוּנָּלוגי. יש שהמשמעות אינה משתנית עם השינוי שבחיתוך ההגה. בלשוננו, למשל, בזוגות ב — בֵּ (רפה), כ — כֵּ (רפה), פ — פֵּ (רפה) — אין, בתנאים מסוימים, כל הבדל משמעותי, הנובע מן השוני ההגאי שביניהם. לדוגמה, בדיבורנו אין הבדל משמעותי בין „היא פוּנָה” ובין „היא פִּוּנָה”; השינוי מפִּא דגושה לפִּא רפה הוא פִּוּנָּטי בלבד, בהתאם לדרכם של כל הגאי בגדכפִּת. מה שאין כן באנגלית בזוג he peels (הוא מקלף) — he feels (חוא מרגיש), שהרי כאן גורר השינוי הפִּוּנָּטי בין [p] ל־[f] ניגוד משמעותי, ואין שינוי זה תלוי בהגה שלפני [p], כבעברית.

הפִּוּנָּלוגיה אינה מסתפקת בפירוט הפִּוּנָּמות המיוחדות לכל לשון ולשון, ולא רק לגבי הלשון בהווה, כי אם לגבי הלשון בתקופות עָבְרוּ. וכבר נעשו מחקרים חשובים על הפִּוּנָּלוגיה של הלשון העברית בימינו ובעבר. מחקרים אלה מעמידים אותנו על המיוחד שבלשוננו לגבי לשונות אחרות.

ועכשיו נחזור אל המלה שבת התחלנו:

„אצטדיון“ אינה מלה עברית מקורית; אבותינו שאלוה

בתקופת הבית השני, מן היוונית *στάδιον* (סטַדִּיוֹן). ביוונית

היו הרבה מלים, המתחילות בשני עיצורים, כגון [sta-], ואף

בשלושה, כגון [stra-]. דבר זה נוגד את חוקי הפֿוֹנולוגיה

העברית באותה תקופה: במלה עברית מקורית מפריד שווא

בין העיצור הראשון לשני של המלה, והראיה לכך — שבתעתיק

שמות מקדאיים בתוך תרגומים עתיקים מסומן השווא תמיד

בתנועה, כגון Debora (= דְּבוֹרָה) Samuel (= שְׁמוּאֵל) וכו'.

אילו שמעו המתרגמים הגייה, כפי שהיא נהוגה כיום

(Šmuel, Dvora), היו יכולים למסור אותה ללא קושי, כפי

שעושים, למשל, סופרים בימינו, בכתוב השמות העבריים —

האידיים: Szmul, Szmil, Dwojre.

מסתבר אפוא שבאותה תקופה לא היו אבותינו רגילים

(ואולי אף לא מסוגלים) לבטא את צרורות העיצורים

בראש המלה במלים השאלות, וכדי למנוע את הצרור מלבוא

בראש המלה יש שהוסיפו תנועה לפניו, ומכאן

האל"ף שבראש המלה „אצטדיון“: במקום ההברה האחת

sta- נוצרו שתי הברות אַצ־ט, וכך נתהוותה המלה העברית

„אַצְטַדִּיוֹן“ במקום „סטַדִּיוֹן“ — בהתאם למערכת הפֿוֹנולוגית

של העברית בתקופה הבית השני.

ואין המלה „אצטדיון“ הדוגמה היחידה לתחליך התאמה

פֿוֹנולוגית זו של מלה זרה למבנה הלשון העברית. יש

במקורותינו הספרותיים הקדמונים הרבה מלים שאלות

המתחילות ב־ט יוונית או s רומית הסמוכות לעיצור אחר.

כגון: אֶסְטוֹמְכָא (או אצטומכא) ('קבה'), אֶסְטְטָה ('תחנת צבא'), אֶסְטְרִטָא, אֶסְטְרִטָגוֹס ('מצביא'), אֶסְטְרִטָגְהָ, אֶסְפִּלָא ('מין כלי'), אֶסְפִּלָה, אֶסְפִּלָרְגָא, אֶפְטָלָא, אֶפְטָרְבֵּל, וכן מלים המתחילות ביוונית בצרור אחר כגון, אֶכְסְנָה, אֶקְלִידָא ('מפתח') ועוד — כל אלה מתחילות ביוונית וברומית בצרור של שניים או שלושה עיצורים: sch-, sp-, st-, str- ; וכן k!-, ks- *.

במשך אלפיים שנות גולה סיגלנו לעצמנו מערכות פֶּוֹנולוגיות של לעזים שונים, ולרוב דוברי העברית היום אין עוד כל קושי בהיגוי צרורות של עיצורים בראש מלה. מתקשים בכך רק יוצאי ארצות המזרח; ואף ילדינו, שנולדו בארץ ומדברים רק עברית, שוב מתלבטים בקשיים בבואם להגות מלים זרות המתחילות בצרור של עיצורים.

סוף דבר:

אין משנים את הצורה המקובלת של מלים, שנקלטו מכבר והותאמו בעת קליטתן לחוקי הפֶּוֹנולוגיה העברית

* דבריי אלה שודרו בשינויים קלים בפינת הלשון העברית בקול ישראלי, ודיר ח"ב רוזן העיר לי (אחרי השיחה), שהאלף הרישית הנוספת נמצאת רק בצירופים מסוימים ולא לפני כל צרור, ומקורה בהגיית היוונית והרומית עצמה ולא בעברית-ארמית דווקא. היהודים — לפי זה — לא שינו כלום במלים אלו, אלא חזרו עליהן כמו ששמעו אותן.

בסקירה קצרה זו אין מקום לדון בפרטי בעיה מעניינת זו. ואמנם הצורה, שבה נחקלו מלים רומיות בצרפתית העתיקה כגון *escole* תמורת *schola*, *esteile* תמורת *stella* (היום *école*, *étoile*), ותופעות דומות בלשונות רומניות אחרות ואף ביוונית החדשה, מעידות, שהוספת תנועה לפני הצרור הרישי נהגה גם במי אחרים.

